

ANTONI SKOWROŃSKI

EKOFILOZOFIA – JAKO PRAKTYCZNA FILOZOFIA PRZYRODY

W filozofii przyrody można wyróżnić trzy zasadnicze działy: kosmofilozofię – zajmującą się filozoficzną interpretacją świata nieożywionego; biofilozofię – odnoszącą się do świata materii ożywionej; ekofilozofię – analizującą wzajemne relacje świata ożywionego i nieożywionego w kontekście aktywności człowieka. W zakres badań ekofilozofii wchodzi zagadnienia związane z określeniem przyrody i miejsca w niej człowieka, relacji człowieka do środowiska naturalnego, rozpoznawanie zagrożeń i propozycja normatywnych rozwiązań w kwestii ochrony środowiska społeczno-przyrodniczego.

Zmiany, którym podlega świat przyrody, są naturalną konsekwencją fizycznych i biologicznych praw rządzących układami przestrzenno-czasowymi. Pierwotnie miały one naturalne podłoże. Z chwilą jednak, kiedy w świecie pojawiła się nowa, wcześniej nieznaną siłę – w postaci intelektu ludzkiego, proces zmian przyrodniczych zintensyfikował się i nabrał nowego wymiaru. Siłą własnego rozumu człowiek coraz wszechstronniej zaczął opanowywać przyrodę, wykorzystując ją do realizacji własnych celów, dążeń i pragnień. W osiągnięciu tych zamierzeń pomocna stała się nauka, technika i technologia. Rozwój nauki i techniki przyczynił się do powstania cywilizacji naukowo-technicznej, która obok korzystnych skutków niesie z sobą także niekorzystne konsekwencje, odczuwalne i zauważalne już dzisiaj w wymiarze globalnym¹. Postęp naukowo-techniczny oraz cywilizacja kształtowana na filozofii i światopoglądzie propagującym materialistyczne i konsumpcyjne wzorce życia, doprowadziły ludzkość do sytuacji kryzysowej. W wymiarze przyrodniczym przejawia się to w naruszeniu równowagi biologicznej². Jednakże w tym kryzys ekologiczny się nie wyczerpuje. Można postawić tezę, że współczesny kryzys ekologiczny jest odzwierciedleniem wielkiego kryzysu cywilizacyjnego, w którym sprzężone są przynajmniej trzy poważne kryzysy zachowań ludzkich:

Ks. dr ANTONI SKOWROŃSKI – Katedra Prawa i Zarządzania Środowiskiem w Instytucie Ekologii i Bioetyki UKSW; adres do korespondencji: ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa; e-mail: askowronski@uksw.edu.pl

¹ Wraz z tym, jak zasięg i możliwości działania człowieka osiągnęły wymiar globalny, także możliwości kryzysu ekologicznego osiągnęły wymiar globalny. Por. A. K i e p a s, *Ryzyko środowiskowe – przedmiot nauki i ekofilozofii*, „Problemy Ekologii” 1998, nr 1, s. 37.

² Problem ten został już ciekawie opisany przez J. Dorstę w rozdz. III: „Błędy ekologiczne a upadłe cywilizacje” jego książki pt. *Siła życia* (Warszawa: PIW 1979, s. 45-66).

- kryzys odniesień w stosunku do przyrody,
- kryzys zachowań społecznych i
- kryzys osobowości ludzkiej³.

Praktyczny wymiar kryzysu ekologicznego dotyczy nie tylko degradacji przyrodniczego środowiska życia, ale także degradacji wewnętrznego środowiska człowieka i dotyka sfery społecznej, osobowej oraz duchowej rozwoju jednostek i całych społeczeństw. Rosnący antagonizm społeczny, utrata poczucia bezpieczeństwa, brak sprawiedliwości, wojny, terrorizm, niesprawiedliwość społeczna i ekonomiczna, brutalizacja życia, bezsensowność życia, utrata wartości moralnych itp.⁴ – to tylko niektóre przejawy innego wymiaru tegoż kryzysu. Nie wystarczy zatem „kwestii ekologicznej” ograniczyć tylko do ekonomicznych, prawnych, politycznych, finansowych czy technicznych rozwiązań. Problem nie będzie też rozwiązany, jeśli go ograniczymy tylko do opisanie i zrozumienia mechanizmów tych wszelkich zjawisk, które go konstytuują. Potrzeba głębszej analizy, sięgającej – z jednej strony – do ontycznych podstaw tegoż niekorzystnego zjawiska, a z drugiej strony dążących do sformułowania takich sądów i ocen, które stopniowo rozwiązywałyby te palące kwestie współczesnego świata. Pomocnym narzędziem w tym względzie od jakiegoś czasu jest filozofia, z jej nową gałęzią, powszechnie dziś już określaną mianem ekofilozofii.

Najogólniej można powiedzieć – za A. Papuzińskim – że ekofilozofia jest to dział filozofii „podejmujący próby szeroko rozumianej ochrony środowiska przyrodniczego, miejsca człowieka w *universum* i zależności pomiędzy oddziaływaniem człowieka na przyrodę i jej zwrotnym oddziaływaniem na jakość ludzkiego życia”⁵. Z. Hull nazywa filozofię ekologiczną „nową dziedziną filozofowania”, która zajmuje się rozwiązaniami dotyczącymi przyczyn i istoty obecnego kryzysu ekologicznego i potrzeby ochrony środowiska przyrodniczego⁶. Zdaniem K. Łastowskiego ekofilozofia powinna być „dziedziną refleksji krytycznej, uprawianej z pozycji filozofii, nad społeczno-cywilizacyjnym statusem wiedzy ekologicznej i naukowym uzasadnieniem projektowanych w tym zakresie działań społecznych”⁷. Natomiast J. M. Dołęga eko-

³ Por. W. Sztu m s k i, *Globalny kryzys ekologiczny i kształtowanie sumienia ekologicznego*, „Problemy Ekologii” 1999, nr 3, s. 102.

⁴ Por. S. Zi ę b a, *Kryzys ekologiczny (realność czy utopia)*, „Człowiek i Przyroda” 1995, nr 3, s. 8-9; K. W a l o s z c z y k, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Łódź: Wyd. Politechniki Łódzkiej 1996, s. 55 n.; D. K i e ł c z e w s k i, *Ekologia społeczna*, Białystok: Ekonomia i Środowisko 1999, s. 52-59.

⁵ A. P a p u z i ń s k i, *Filozofia ekologii: geneza, pojęcia, stanowiska, nurty*, „Problemy Ekologii” 1998 nr 2, s. 68; t e n ż e, *Życie – nauka – ekologia. Prolegumena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, Bydgoszcz: Wyd. Uczelniane WSP w Bydgoszczy 1998, s. 5.

⁶ Por. Z. H u l l, *Filozofia ekologii jako nowa dziedzina filozofowania*, [w:] *Ekofilozofia i bioetyka. VI Polski Zjazd Filozoficzny w Toruniu, 5-6 września 1995*, Toruń 1996, s. 11.

⁷ K. Ł a s t o w s k i, *Ekologia a filozofia. Od ekologii jako nauki biologicznej do ekologii jako wiedzy humanistycznej*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 1999, s. 17.

filozofię definiuje jako „naukę o systemowym ujęciu problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego”⁸.

Ekofilozofia jest młodą dyscypliną filozoficzną. Kierunek ten zrodził się w drugiej połowie XX wieku. Początki ekofilozofii wiążą się z pracami amerykańskiego ekologa-leśnika Aldo Leopolda. Były to lata czterdzieste XX wieku. Za twórcę jednego z pierwszych kierunków ekofilozofii uznaje się H. Skolimowskiego. On sam uważa, że jego artykuł *Ecological humanism* („AA Notes” 1974, June-July, nr 38, s. 45), będący tekstem dziesięciominutowego referatu wygłoszonego na sympozjum „Beyond Alternative Technology” (1974 r., Wielka Brytania), dał początek ekofilozofii⁹. Wśród innych światowych fundatorów ekofilozofii wymienić można m.in. A. Naessa¹⁰, K. Meyer-Abicha¹¹, B. Devall, G. Sessions¹², T. Berry¹³, M. Fox¹⁴, M. Bookchin¹⁵, H. Henderson¹⁶ i innych.

Jest to filozofia *in statu nascendi*, podejmująca problematykę ekologiczną z perspektywy filozoficznej. Usiłuje ona odpowiedzieć na trzy zasadnicze pytania: 1) Które z założeń naukowo-technicznych zachodniej cywilizacji sprowadziły zagrożenia ekologiczne i społeczne? 2) Jaką wartość i znaczenie dla jakości życia ludzkiego ma środowisko przyrodnicze? 3) Jakie rozwiązania i strategie mogą zahamować, a w dalszej perspektywie czasowej odwrócić obecny, wciąż pogłębiający ekologiczną zapaść, stan na naszym globie?¹⁷.

Ekofilozofia swoje inspiracje czerpie z wiedzy przyrodniczej (głównie biologii, ekologii, szeroko rozumianej geografii) i zagadnień ogólniejszych, należących do filozofii. Wątki filozoficzne wiążą się z tematyką aksjologiczną, antropologiczną i przyrodniczą.

Od strony metodologicznej ekofilozofia charakteryzuje się kompleksowością i obejmuje problematykę należącą do różnych dyscyplin filozoficznych (filozofia przyrody,

⁸ J. M. Dołęga, *Miejsce problematyki etycznej i ekonomicznej w ekofilozofii*, [w:] *Ekonomia, ekologia, etyka*, red. W. Tyburski, Toruń 1996, s. 7.

⁹ Informacje na ten temat można znaleźć w: H. Skolimowski, *Filozofia żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia*, Warszawa 1993, s. 217.

¹⁰ A. Naess, *Økologi. Samfunn og Livsstil*, Oslo 1976 (tł. ang.: *Ecology. Community and Lifestyle*, Cambridge 1989); tenże, *The Shallow and The Deep. Long-Range Ecology Movement: A Summary*, Inquiry 1973.

¹¹ K. Meyer-Abich, *Wage zum Frieden mit der Natur. Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik*, München-Wien 1984.

¹² B. Devall, G. Sessions, *Deep Ecology. Living as if nature mattered*, Salt Like City 1985 (tł. pol.: *Ekologia głęboka. Życ w przekonaniu, iż natura coś znaczy*, Warszawa 1994).

¹³ Th. Berry, *The Dream of the Earth*, San Francisco 1988.

¹⁴ M. Fox, *Original Blessing*, 1994 (tł. pol.: *Pierwotodne błogosławieństwo*, Poznań: Zysk i S-ka 1995).

¹⁵ M. Bookchin, *The Ecology of Freedom. The Emergence and Dissolution of Hierarchy*, Palo Alto 1982.

¹⁶ H. Henderson, *Creating Alternative Futures. The End of Economics*, New York 1978.

¹⁷ Por. Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, s. 15.

etyka, epistemologia, filozofia nauki, antropologia, filozofia kultury, filozofia religii) oraz pozafilozoficznych (ekologia, fizyka, biologia, kosmologia, ekologia społeczna, psychologia ekologiczna, ekonomia ekologiczna). Metodę ekofilozofii można określić poprzez wyliczenie charakterystycznych procedur poznawczych, takich jak abstrakcja fizyczna, opis empiriologiczny, zmiany perspektywy pojęciowej, wyodrębniania implikacji ontologicznych typu redukcyjnego¹⁸. W metodzie badawczej ekofilozofii następuje odwołanie nie tylko do potocznego doświadczenia, lecz przede wszystkim do naukowego obrazu środowiska społeczno-przyrodniczego, wypracowanego przez nauki empiryczne¹⁹. Z tego względu – naukowego poznania przyrody – ekofilozofia jest bliska klasycznej filozofii przyrody.

Złożony jest również przedmiot ekofilozofii. Ogólnie jest nim „istota i natura środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowe i jakościowe oraz dwustronne związki przyczynowe między antroposferą a biosferą”²⁰. Dopełnieniem tak rozumianego przedmiotu są „wartości, normy i imperatywy regulujące stosunek człowieka do jego przyrodniczego otoczenia, analizowane i projektowane z perspektywy celu ograniczania instrumentalnego i utylitarne traktowania świata przyrody oraz akceptacji przez człowieka pozaużytkowego dobra obiektów naturalnych”²¹. Przedmiotem ekofilozofii nie jest więc ani człowiek, ani środowisko przyrodnicze w którym on żyje, lecz ich „wzajemne powiązanie, relacje, oddziaływania i współzależności rozważane z punktu widzenia ich istoty, sposobów istnienia i poznania, wartościowania oraz kwalifikacji moralnej”²².

Tak rozumiana ekofilozofia pyta o prawdę ludzkiego działania w środowisku społeczno-przyrodniczym. Podaje także propozycje ochrony naturalnego środowiska nie ze względu na człowieka, lecz ze względu na nie same. Z tych powodów można o niej mówić jako o filozofii praktycznej, w przeciwieństwie do filozofii teoretycznej. Ponieważ w swoich badaniach związanych z ochroną przyrody odwołuje się do problematyki typowej dla filozofii przyrody, można tu mówić o „praktycznej filozofii przyrody”. Takiego określenia używają K. M. Meyer-Abich i G. Böhme²³. W Polsce taką

¹⁸ J. M. Dołęga, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 32 (1996), nr 1, s. 270-272.

¹⁹ M. Przechowski, *Przyczynowość w perspektywie ekofilozofii*, [w:] *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, red. J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski, Warszawa: ATK 1999, s. 74.

²⁰ J. M. Dołęga, *Znaczenie sozologii i ekofilozofii w systemie edukacji ekologicznej*, [w:] *Szkoła przeżycia cywilizacyjnego*, red. J. M. Dołęga, J. Kuczyński, A. Woźnicki, Warszawa: WN Scholar 1997, s. 253.

²¹ Papuziński, *Filozofia ekologii*, s. 69.

²² Z. Hull, *Problemy filozofii ekologii*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, s. 69.

²³ Autorzy ci tworzą jednolite koncepcje, które swymi zakresami obejmują przyrodę, człowieka i etyczne odniesienie człowieka do przyrody. Za: A. Lemńska, *Filozofia przyrody a nauki przyrodnicze*, Warszawa: ATK 1998, s. 53-54.

koncepcję ekofilozofii propaguje i uprawia m.in. A. Lemańska²⁴ i Z. Łepko²⁵. Głównym celem dla „praktycznej filozofii przyrody” jest uzasadnienie konieczności ochrony przyrody. Uzasadnienie takie odbywa się na drodze włączenia w obręb filozofii przyrody zagadnień z zakresu antropologii. Autorzy prezentowanej koncepcji rozpatrują rzeczywistość przyrodniczą w łączności z działalnością ludzką. Uwzględniając dobro całej przyrody, dostrzega się w niej człowieka jako integralną część tej rzeczywistości, poprzez którą przyroda się wyraża²⁶. Sposób rozumienia przyrody wpływa na kształtowanie się norm moralnych regulujących postępowanie człowieka w stosunku do przyrody.

Refleksja filozoficzna nad przyrodą jest prowadzona w tej koncepcji w duchu klasycznej filozofii przyrody. Są więc rozpracowane zagadnienia dotyczące przygodności, celowości, logiczności i kreacji Wszechświata; problem substancji i kwestia określenia pojęcia bytu materialnego; kwestie związane z ewolucją; zagadnienie czasu i przestrzeni czy określenie statutu praw przyrody²⁷. W „praktycznej filozofii przyrody” odchodzi się od antropocentrycznych koncepcji przyrody, a przyjmuje się w punkcie wyjścia koncepcje fizjocentryczne. To one stanowią podstawę etycznego wartościowania i moralnego zachowania względem przyrody.

Myślę, że takie rozwijanie filozofii przyrody (w kontekście zagadnień ekologicznych) jest nowym sposobem na ożywienie tej dyscypliny filozoficznej. Wypracowane filozoficzne tezy mogą stanowić dobry przyczynek praktyczny w ogólnosiątkowym wysiłku ochrony środowiska przyrodniczego i społecznego. Ekofilozofia rozwijana na bazie filozofii przyrody konstruuje nowy, własny model „ery ekologicznej” i przedstawia alternatywną wizję dla dotychczasowego rozwoju cywilizacyjnego. Są to konkretne zadania, które stają przed współczesną filozofią przyrody z jej nowym, „ekofilozoficznym” obliczem.

Słowa kluczowe: filozofia przyrody, kosmofilozofia, biofilozofia, ekofilozofia, kryzys cywilizacyjny, kryzys ekologiczny, ochrona środowiska przyrodniczego, bioetyka, ekoetyka, „praktyczna filozofia przyrody”.

Key words: philosophy of nature, cosmophilosophy, biophilosophy, ecophilosophy, civilization crisis, ecological crisis, bioethics, “practical philosophy of nature”.

²⁴ Tamże, s. 53-59; t a ż, *Praktyczna filozofia przyrody alternatywą klasycznej filozofii przyrody*, „Studia Philosophiae Christianae” 33 (1997), nr 1, s. 133-138.

²⁵ Z. Ł e p k o, *Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody*, [w:] *Człowiek i środowisko. Humanistyka i ekologia*, red. J. Dębowski, Olsztyn: WSP 1995, s. 37-42; t e n ż e, *Ku ekofilozofii*, „Studia Philosophiae Christianae” 30 (1994), nr 1, s. 21-34.

²⁶ P o r. L e m ań s k a, *Filozofia przyrody a nauki przyrodnicze*, s. 55-57.

²⁷ P o r. t a ż, *Współczesna filozofia przyrody, (Abstrakty), VII Polski Zjazd Filozoficzny, Szczecin 14-18 września 2004 r.*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński 2004, s. 160.